

A kismarjai Bocskai-kripta

Kismarjai Bocskai István Erdély és Magyarország választott fejedelme halálos ágyán megfogalmazta politikai végakarátát és benne a fenti sorokat, amit senki nem mondhatott el rajta kívül a magyar történelemben: „...én az országot, mint édes hazámat most mindenféle ellenségtől megszabadult állapotban hagyhatom.” Senki sincs történelmi nagyjaink közül, aki győzelemre vitte szabadságharcát, s aki a kor két legnagyobb világhatalmát, a törököt és a német-római császárt békére kényszerítette volna.

Ennek a kiváló hadvezérnek, politikusnak és államférfinak a tiszteletére, a kismarjaiak már évekkel ezelőtt méltó emlékhelyek kialakításáról határoztak. A millicentenárium, illetve az államalapítás ezredik évfordulójára, a nagy fejedelem szülőhelyén, a kismarjai „várdombon” kopjafát és székely kaput helyezett el a falu önkormányzata.

Az évszázados hagyomány szerint, a fejedelem családjának porló csontjai a templom alatt találhatók¹ és a kismarjai református egyház kezdeményezte azok feltárását. A győzelmes Bocskai szabadságharc 400. évfordulója tiszteletére, a presbitérium elhatározta, úgy emlékezik nagy fiára – kismarjai Bocskai Istvánra, Erdély és Magyarország fejedelemre –, hogy megkeresi a gyökereket, ország-világ elé tárja, és nemzeti kegyhellyé alakítja a Bocskai család temetkezési helyét. Ezzel is megköszönve a nagy fejedelemnek azt a szabadságot, amit 1606. szeptember 22-én, Kassán kiadott kiváltságlevelében – kedves szülőföldjének, Kismarjának – évszázadokra megadott.

Mi adott erőt a szegény eklézsiának, hogy saját költségén megkezdje a feltárási munkálato-
kat?

Talán azok a személyiségjegyek, amiről dr. Varga Gyula muzeológus, falunk szülőtte, monográfusa és díszpolgára ír egyik művében:² „Kismarja népe (...) a nagy jelentőségű szabadságjogok birtokában, különösképpen a jogok védelmezési körüli harcokban sajátos, öntudatos, hajdú hagyományozású, büszke népi karaktert alakított ki. Ez a karakter jóval túlélte a szabadságjogok elvülését, sőt az idősebb generáció a legújabb időkig megőrizte, mint a hajdani küzdelmes századoknak késő unokákra vetődő halvány fényét.” Ez a „halvány fény” tettekre sarkalt bennünket és 2003-ban Szabó János lelkipásztorunkkal – aki, azóta is nagy lelkesedéssel és lankadatlan erővel szervezi a munkálatokat – megkerestük a debreceni Déri Múzeumot. Igazgatónője, Vargáné dr. Szatmári Ibolya és munkatársai a hely megtekintése és az írásos dokumentumok alapján elvállalták a próbaásatás megkezdését. Az ásatás vezetője dr. Módyiné dr. Nepper Ibolya régész, múzeumi főtanácsos. Először Őt kérdezem.

Melyek voltak azok a dokumentumok, aminek ismeretében elvállaltad és remélted, hogy megtaláld a nagy fejedelem őseinek a temetkezési helyét?

Először is Bocskai szabadalomlevele, amiben Kismarját „kedves szülőföldünknek” nevezi, amelyről „ami eleink, ükapáink, nagyapáink, ősapáink eredetüket onnan véve, magukat neveztek és neveztették, s ahol a mennyei hazába való megtértük után, testüket elföldeltetni, csendes nyugovásra eltemettetni, sírboltokat és síremlékeket emelni kívántak.”³ Ennek ellenére nem sok esélyt láttam, mert a fejedelem a szabadalom levelében, nem utalt arra, hogy a templomban lenne a kripta, hiszen síremlékekről szól, amelyek bárhol lehettek. Abban viszont biztos voltam, hogy a mostani templom alatt találjuk a régít és feltevésem, hogy mint kegyurak ide temetkezhettek, beigazolódott. Ez a Berettyó ereivel körülfogott falunak a legmagasabb pontja, ahol az előző évszázadokban és később is templomot építhettek. Nem is csalódtunk!

Igaz, hogy közelebb a megoldáshoz a másik írásos emlék vitt, a kismarjai egyházi levéltárban található jegyzőkönyv⁴, amelyet 1606-tól írtak és újra másoltak, amiben olvasható „hogy Bocskai Istvánról elég azt ezenn Prothocollumból tudni, hogy ez ezen Nemes Városból szár-

¹ Sárkány Viola: Bocskai és Kismarja. Honismeret 2000/2. 85. old.

² Dr. Varga Gyula: Kismarja. Egy szabad paraszt község a feudalizmus bomlásának korszakában. In: Agrártörténeti tanulmányok Bp. 1960

³ Dr. Varga Gyula: Egy falu az országban. Debrecen, 1978. 216–225. old.

⁴ Kismarjai Ref. Egyházi Levéltár

mazott, kinek Boldog Emlékezetű Eleinek meghidegedett és már porrá vált tetemei, a Templomnak criptájában temetve mostan is itten nyugosznak.”

Már a kutatások első napján, két-három órával az ásátás megindulása után az ásónyomok beleütköztek a XIII. századi Árpád-kori templom szentélyének keleti falába. Az ásátás folytatásához szükség volt a presbitérium engedélyéhez – amit meg is kaptunk –, és a továbbiakban feltártuk az 1277-es oklevélben említett település Szűz Mária tiszteletére emelt és szentelt templomát.

Mi bizonyítja, hogy az első „kapavágásnál” az Árpád-kori templomot találtátok meg?

Az egyenes szentélyzáródás, amit a XIII. századra szoktunk datálni. A templom a tatárjárás után épülhetett. Furcsa alakú, a hajó majdnem négyzetes, kedves kis bumfordi templomcska lehetett. Nem építőmesterek építették, hanem nagy valószínűséggel helybeliek. Jó az alapozása, egészségesek a falak, de látszik a képzés, illetve a gyakorlat hiánya.

A kriptá megtalálásán túl, mi a különlegessége ennek a templomnak?

Először is jóval nagyobb, mint általában az Árpád-kori templomok.

Mi indokolhatta ennek a hatalmas templomnak az építését?

Nyilvánvalóan a település létszáma és gazdagsága.

És a másik különlegesség?

Az, hogy megtaláltuk – véleményem szerint – a másik templomot is, amit a reformáció előtt, 1500 körül építhettek, aminek harangtornya is volt. Ez valójában a meghosszabbított Árpád-kori, óriási, 32 méter hosszú templom. Ezt földrengés rongálhatta meg 1770 körül, aminek nem az epicentrumában, hanem a szélén volt a település. A meghosszabbított Árpád-kori templomot, oly mértékben roncsolta, hogy le kellett bontani. A kutatás során jól látható az a kétségbe esett igyekezet, ahogyan a marjaiak próbálták menteni a templomukat, nagy faoszlopok nyomait találtuk, illetve a gerendák helyébe hevenyészett téglaszlopokat készítettek, de ez sem tarthatta meg a templomot és le kellett bontani. Semmiféle feljegyzést nem találtunk a tervezésről, sem az új építéséről, sem a pénzről. Ez azért történhetett, mert annyira természetes volt, hogy újat kell építeni.

És ezen a helyen a marjaiak felépítették a harmadik templomukat – a jelenlegit –, ami csak egy-két méterrel szélesebb, de nem hosszabb a második templomnál és 1805-ben már fel is szentelték!

A kutatás során bizonyítást nyert, hogy ezt a harmadik templomot is rongálta földrengés, amit csak 1860 körül javítottak ki.

Az eddigi kutatásaid során milyen helyet foglal el a kismarjai ásátás? Tudományos eredményeidet mennyire gazdagítja?

Harminchét éve dolgozom, de ez a munka a legkedvesebb számomra, nem azért mert református templom, hiszen én magam római katolikus vagyok. Viszont a hely szelleme engem is megérintett! Az a várakozás, hogy megtaláljuk-e a keresett helyet? Hiszen a ma is élő hagyományok többféle változatot is őriznek. Voltak, akik a keleti oldalt és voltak, akik az Úrasztala alatti helyet jelölték meg. Az utóbbiaknak lett igazuk!

De továbbra is nagy kérdés volt, hogy vajon megtaláljuk-e a kriptát? Ezért nagy örömet jelentett számunkra a templom, belső kutatásánál, az ásátás utolsó harmadában, amikor haladtunk vissza a nyugati faltól a valamikori Árpád-kori részhez és megpillantottuk a kriptá legfelső lépcsőjét!

Mielőtt beszélnél a nagy felfedezésről, szeretném, ha mondanál néhány mondatot a déli falnál megtalált téglakeretes sírokról. Ásátásaid során mikor találkoztál ilyenekkel? Melyik korszak jellemző temetkezési módja?

A kereszténység felvétele után a XI. század végétől jellemzőek, egy-két sor téglából adtak keretet, de ez csak szimbolikus, a koponya alá is tettek három téglát. A templomon belül mindig rangos személyeket temettek, az illető helynek birtokosai vagy családtagjai voltak. A déli falnál hármat találtunk felnőtt és gyermek csontokkal, sajnos bolygatott állapotban. A közeli Gáborján monostorának kertjében, ahol a sírkert egy része temető volt, ott találtunk a szabadban is ilyen temetkezést, ez a debreceni Dózsák temetkezési helye volt.

Szeretném, ha most beszélnél a nagy felfedezésről – ami azóta is országos szenzáció –, a Bocskai család kriptájának megtalálásáról.

Úgy történt, mint általában a nagy felfedezések. Már le is mondtunk arról, hogy itt lehet, amikor megtaláltuk a legfelső lépcsőt, ami a kutatás pillanatában úgy látszott, mintha már-vány lépcső lenne. A kibontás során láttuk, hogy téglából készült, ami nagyon jó minőségű fehér habarccsal volt húzva. Miután a lépcsőket kibontottuk, lépésről-lépésre haladtunk, a most már biztosan tudott kripta felé. A tizedik lépcsőnél ott volt előttünk a takarófal, majd a kripta bejárata, szépen kiképzett boltíves ajtókerettel. A takarófal felső-déli oldala meg volt bontva, mint rövid időn belül kiderült, a sírrablók itt hatoltak be – nagy valószínűséggel – a most álló templom építésének idején!

A takarófal lebontása után elébünk tárult a kripta. Bevilágítottunk és egy gyönyörű keresztboltozatos, késő gótikus – kora reneszánsz, jó minőségű vakolattal borított helyiséget láttunk, ami szerintem 1450 körül készülhetett mérnöki pontossággal. Sajnos a kripta kétharmad részig földdel volt feltöltve, a mennyezeten is ott éktelenkedett annak az áttörésnek a nyoma, ahol a sírrablók próbálkoztak, de itt nem értek be, ebből is látszik, hogy a kriptát felülről találták meg, tehát nem a teljes takarófalat bontották ki, de mégis a kripta bejáratánál hatoltak be, itt húzták ki a leleteket, gyorsan „dolgozhattak”, gyalázatos munkát végeztek!

Teljesen bolygatott volt a kripta?!

Sajnos, ezt a feltárás is igazolta. Felnőtt combcsontok meredeztek ki a visszadobált földből. A kutatás során csak jó egy hét múlva látszott egy koponya. Koporsóból famaradványok látszottak több helyen a keleti, déli és északi oldalon. Feltűnő volt a szalmából font elégett, csóva maradványok nagy száma, ami azt feltételezi, hogy a sírrablók „gyors munkájához” szükség volt valamilyen világításra, fáklyának használták. És amit érdemesnek találtak összeszedték és elvitték! Valami módon olyan száraz lehetett a bent lévő tölgyfa koporsók maradványa, hogy tűz keletkezhetett, a nagy tűznek, nagy égésnek a nyomát is megleltük: elszenesedett tölgyfa maradványok, átégett üvegdarabok voltak a földben. Utána, hogy eltüntessék ennek a sírrablásnak a nyomát, nagyon sok földet bedobáltak és felülről a nagy keresztboltozatot is igyekeztek „bestopponni”. Mindez az új templom – a harmadik – építésének korára tehető!

Ha ilyen pusztítást végeztek a sírrablók, maradt-e valami az utókorra?

Igen, hét felnőtt koponyája került elő, viszont a hozzá tartozó csontok nem, vagy nem egészen. Pl. hiányoznak a gerincoszlopok csontjai, ugyanakkor vannak alsó álkapcsok, melyek gyermek koponyájából származnak. A megtalált csontok alapján tíz-tizenegy személyt temethettek a kriptába. Ha ezeket nem is lehet elkülöníteni, a csontokat természetesen külön kezeljük, DNS-mintákat szeretnénk vetetni – ha ez lehetséges – a fejedelem csontjaival összehasonlítani.

A csontokon kívül még mit rejtett a kripta?

Koporsószegeket, egy-egy ruhagombot, textil maradványokat, késő gótikus reneszánsz övet, díszítő bronzlemezt, bőrmaradványokat, díszített ezüst szíjszorító lemezt, sodrott láncszemekkel, aminek csak a fél oldala került elő. Nagyon szép rozetta és félhold alakú aranyozott ezüst koporsó szegeket, amelyeket temetésekben használtak, a koporsót nemes anyaggal takarták le és azok rögzítésére szolgáltak. A koponyák és a csontok mennyiségéhez nagyon kevés a koporsószegek száma! Nyilván ezek csillogtak-villogtak és a sírrablók megtalálták. Hogy milyen pompával temetkezhetek egy megtalált arany gyűrű bizonyítja, latin betűs felirattal, most van vizsgálat alatt.

Ahogy már többször is említettem a sírrablók alaposan, gyorsan dolgoztak és titokban. Erről sehol nincs említés, mert Kismarján mindig olyan nagy Bocskai kultusz volt, hogy más-ként nem is lehetett volna.

A csontok és leletek alapján megállapítható-e, hogy hány évszázadon keresztül volt a kripta temetkezési hely?

A kripta 1450–1460 körül Mátyás uralkodása alatt készülhetett és 1660–1680 között évekig temetkezettek bele. Az biztos, hogy a fejedelem felesége Hagymássy Kata nem itt, hanem Mezőtelegden van eltemetve, mert éppen a szabadságharc megkezdése előtt 1604. szeptemberében halt meg.

Az említeteken kívül még milyen temetkezési helyet találtak a templomban?

A templom északi falánál az Árpád-kori részen, ahol a családhoz közeli vagy olyan távolabbi rokonok lehettek, akik a Bocskai család védőszárnyai alatt éltek. A templom nyugati falánál is találtunk teljesen ép sírokat, amelyek kétséget kizáróan egy család tagjai voltak. A koporsóknak már csak nyomait találtuk, de a csontvázak épségben, három egymás mellett és kettő felette volt, úgy, hogy amikor temettek gondosan ügyeltek arra, hogy a sír ásásánál ne vágják át az alatta lévőket.

Az Árpád-kori részhez közel volt még egy család, s ott találtunk egy nagyon érdekes leletet, egy karddal átvágott erős szemöldökű férfi koponyát.

Milyen időpontokra datálod ezeket a sírhelyeket?

Természetesen az Árpád-kori részbe temetett a legkorábbi, és a meghosszabbított részben pedig a későbbi temetkezés.

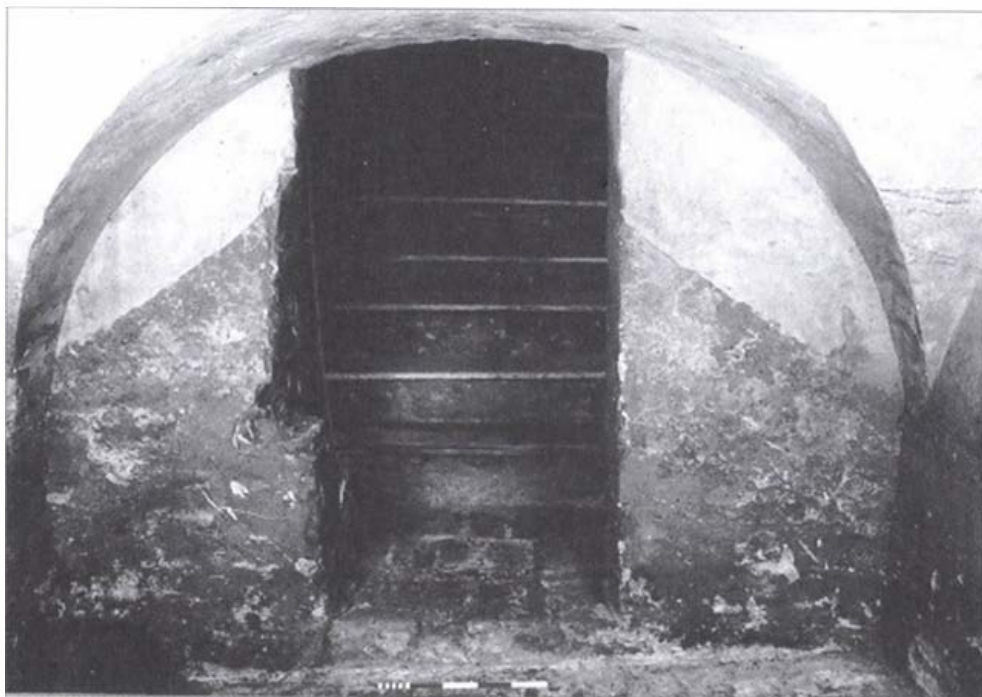
Tehát, szerinted az a nemzetség, amelyik évszázadokon át birtokolta Kismarját – s amelynek örököse a Bocskai család – ide temetkezett?

Igen, természetesen. Itt majd a történészek véleményét kell kikérni, de csak a Bocskai család tagjai – ahogy a fejedelem írja: „a mi eleink, ükapáink, nagyapáink, ősapáink” – temetkezhettek a templomba.

A kismarjaiak nagyon sokat köszönhetnek a kutatóknak, mert bebizonyították – amit eddig is hittünk –, hogy ez a föld rejtje azokat a csontokat, amelyből a nagy fejedelem is vétetett. Bizonyíték arra is, hogy minden kutatás egyben nemzeti sorskérdés is, azonosságtudatunk alapja, közösségszervező erő, hiszen máris látható, hogy az itt lakó és elszármazott kismarjaiak megmozdultak, hogy segítsék az ásatási és helyreállítási munkálatokat.

Ennek a nagy munkának szorgalmazója és szervezője a fiatal református lelkész Szabó János, aki nem is olyan régen 2002-ben érkezett Kismarjára. Tradicionális papi családból származik, felmenői is mind református lelkészek. Őt is megérintette a hely szelleme, és a családi örökségen túl, hozta magával azt a protestáns küldetés tudatot is, ami évszázadokon át megtartotta egyházunkat. Most Őt kérdezem.

Milyen érzés egy fiatal, nemrég felszentelt lelkésznek, szolgálata kezdetén egy ilyen országos hírű, régészeti szenzációt átélni, hogy itt a kismarjai református templomban egy nagy nemzeti emlékhelyet talált meg?



Először is az a megtiszteltetés, amit ebben a feladatban érezhetek. Régészeti feltárást átélni önmagában is nagy élmény, ami keveseknek adatik, de az, hogy egy ilyen hatalmas történelmi személy nyomában járhatok mindenképpen ajándéka a mennyei Atyának. A megtiszteltetés szót, pedig azért használtam, mert nemcsak átélem ezeket a dolgokat, hanem világosan látom, hogy kegyelmes Istenünk valamilyen módon felelőssé tett az itt lévő anyagi és szellemi örökségért. Nem tettem semmit, amivel ezt kiérdemeltém volna, de valami Titok folytán az Úrnak tetszett, hogy engem erre elrendeljen.

Ezt a kálvini gondolatot az „eleve elrendelés”-t kapcsolja össze a bibliai idő kifejezésével – a Bocskai kriptá feltárása utáni ünnepi hálaadó istentiszteleten – mindezt értelmezve önmagára és a kismarjai gyülekezetre: „Jól vigyázzatok tehát hogyan éltek; ne esztelenül, hanem bölcsen, kihasználva az alkalmas időt ...” (Ef5, 15–16); és így folytatja igei magyarázatát: „A Biblia az időre több kifejezést használ. A folyamatosan telő időt *kronosznak* nevezi. Azokat az időpontokat, vagy rövidebb időszakokat pedig, amikor Isten valami különös nagy dolgot akar cselekedni egy ember, vagy gyülekezet életében a *kairosz* szó jelöli. Ott nemcsak telik az idő, mint máskor, hanem ott valami történik vagy történhet. Ezek az elkészített alkalmak a nagy lehetőségek.

A kettő közötti különbséget itt Kismarján ma nagyon könnyű megérteni. Több látogató is kérdezte, hogy az elmúlt kétszáz év alatt, mióta az új templom áll, miért nem jutott eszébe senkinek megkeresni a Bocskai család kriptáját. Természetesen sokaknak volt eszében, de az Úr számunkra készítette el az időt. Az elmúlt kétszáz év az az idő, amit a Biblia *kronosznak* mond, mely folyamatosan telik. Az elmúlt pár év, pedig, mióta a templom felújítása folyik – a *kairosz* – vagyis, az Isten által előkészített *alkalmas idő*. Jó alkalom, melyet áldozatok árán is ki kell használni. Hiszem, hogy Isten akarata most ez a feltárási munka, világosan látszik, hogy az Úr rendezte össze az időpontokat, az érkező segítséget: a Fejedelem által vezetett szabadságharc 400. évfordulója, a templom felújítási munkáinak haladása, a nagy szaktudású és lelkesen dolgozó régész nő megtalálása, a gyülekezet áldozatvállalása, és akarata, hogy belefogjunk e munkába, a helyi önkormányzattól érkező segítség, az egyházkerület támogatása – mind olyan összhangban, hogy mást nem is tehettünk csak éltünk a számunkra „elkészített idővel”.

Tiszteletes Úr! Az „elkészített idő” milyen feladatokat ad még Önnek és a kismarjai gyülekezetnek?

A kriptá megtalálásával világossá vált küldetésünk, Bocskai István szellemi, lelki örökségének ápolása, terjesztése, ami természetesen hosszú távra szól. A szellemi-lelki örökségen a haza szeretetét és igaz Krisztus hitéből táplálkozó életgyakorlatát értjük, mely politikai és közösségi gondolkodását is meghatározta.

A közösség iránti hűségét az is mutatja, hogy fejedelemségében is gondolt szülőföldjére és abban az időben, amikor az emberek gyakran váltogatták vallásukat, megmaradt igaz, református keresztyének!

Mindenképpen kegyeleti helyet is szeretnénk kialakítani, hiszen a nemzettudat romlása, csak saját nemzeti hőseink felemelésével és bemutatásával állítható meg.

Mert „csak az országot, a történelmet jól ismerő népé lehet az ország! Országá és népe pedig addig van, ameddig történelme és nemzeti tudata van!”⁵

Sajnos, sem az előző évszázadokban, sem az elmúlt évtizedekben nem került megfelelő helyre Bocskai tevékenységének értékelése; hogy mit tett nemzetért, hazáért, Európáért? Pedig, vannak történészek, akik Áprádhhoz, Szent Istvánhoz mérik életművét, akik a legnagyobb erdélyi fejedelemnek tartják!

Sárkány Viola

Aki szeretne hozzájárulni a magyarországi Bocskai-kultusz megerősítéséhez, hogy nemzeti zarándok-és kegyeleti hely legyen a fejedelem szülőhelye és a református templomban megtalált Bocskai-kriptá, azok a csontok, amelyből a nagy fejedelem vétetet, az alábbi számlaszámon segítheti a kismarjai református eklézsia erőfeszítéseit.

**A „Kismarjai Református Templomért” Közhasznú Alapítvány számlaszáma:
6110037-17030614 Pocsaj és Vidéke Takarékszövetkezet**

⁵ Halász Péter: Beszélgetés Kanyar Józseffel. Honismeret 2000/2 szám 6. old.